

KÜRESEL EKONOMİNİN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLERİ ÜZERİNE

A. Osman BALKANLI*

Özet

Dünya ekonomisi, 1980'li yıllar ve sonrasında bir değişim sürecine girmiştir. 1980'li yıllarda Keynesyen iktisat yerini Liberalizme, Liberal iktisada bırakmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda ise güçlenen liberalizm daha ziyade küreselleşme olarak tanımladığımız yeni bir gelişmeye kapı aralamıştır. Liberalleşmeden küreselleşmeye uzanan bu değişim sürecinde, gelinen son nokta olan küreselleşmenin merkezinde yer alan küresel ekonominin belirleyicileri nelerdir? Görünen odur ki, bu belirleyiciler esas olarak akausaliteyi de içermekle birlikte, çokuluslu işletme girişimciliği, teknolojik değişim ve finansal sermaye hareketleri olup; bu makale küreselleşme üzerindeki etkinliği boyutuyla bu faktörlerin etkinliğinin incelenmesine yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, küresel ekonomi, çokuluslu şirketler, liberal ekonomi.*

Abstract

The world economy entered transformation process at the end of 1980s. The process is globalisation. What are the factors of this transformation process? This factors are the enterprise of multinational firm, technological change and financial capital movements. In this article, the development of these factors has scrutinied considering their effects on globalisation.

Keywords: *Globalization, Global economy, Multinational firms, liberal economy.*

---

* *Yard. Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı.*

GİRİŞ

1980'li ve 1990'lı yıllar dünya ekonomisinde liberalleşme hareketleri ile başlayan küreselleşme olgusunun güçlendiği yılları ifade etmiştir. Üretim ve tüketim süreçlerinin ülkesel değil de, dünya bağlamında algılanması anlamına da gelen küreselleşme (globalizasyon), iktisadi düzlemde küresel kültür piyasası, küresel çarşı, küresel işyeri ve küresel finans ağı gibi yüzlere sahip olan bir gelişme/süreç olmak durumundadır. Bu unsurların (bunların arkasındaki itici güç olma mantığında) yönetimi ise dünya çapında bağlantılara sahip şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir (Barnet ve Cavanagh, 1995: 2). Çokuluslu şirket girişimciliği denilebilecek bu organizasyonlar, bir bakıma küreselleşmenin de mimarları durumundadırlar. Küresel kültür piyasası, filmler, televizyon, radyo, müzik, dergiler, tişörtler, oyuncaklar ve eğlence parkları ile küresel düşleri yayan araçlar olmak durumundadır. Küresel çarşı ise küresel reklamcılığa dayanan, dağıtım ve pazarlamanın etkinliğinde yiyecek, giyecek ve oyuncakları sergileyen bir süpermarket olarak tanımlanabilir. Küresel işyeri ise malların üretildiği, bilgilerin işlendiği ve her türlü hizmetin sunulduğu bir dizi fabrika, atölye, hukuk bürosu, v.d. işyerlerini ifade eder. Küresel para piyasası ise döviz işlemleri, küresel bonolar, master card'lar, euroyen ve paranın yeniden paketlenip satılması için gittikçe artan miktarlarda yaratıcı ve spekülatif amaçlardan oluşmaktadır (Barnet ve Cavanagh, 1995: 3-4).

Buradan da anlaşılacağı üzere, küreselleşme olgusunu gelişimini belirleyen faktörler arasında, temel faktör olarak özellikle kar maksimizasyonu noktasında tüm dünyayı bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görmek isteyen ve bunu sağlamayı hedefleyen "girişim kabiliyeti"nin ve bu girişim kabiliyeti içerisinde özellikle çokuluslu şirket girişimciliğinin rol ve etkinliğini teslim etmek gerekir. Çokuluslu şirketlerin sahiplik coğrafyası ise değişen zamanda değişim göstermiştir. Örneğin 1966 yılında dünyanın en büyük 500 imalat sanayi şirketleri itibarıyla, bu şirketlerin yüzde 61'i A.B.D. kökenli iken, 1991 yılına gelindiğinde bu şirketler içerisinde A.B.D.'nin payı yüzde 31'e inmiştir. Buna karşın A.T. kökenli şirketlerin yüzde payı ise yüzde 28 iken, yüzde 34'e yükselmiştir. Japonya kökenli şirketlerin payı ise 1966 yılında yüzde 7 iken, 1991 yılında yüzde 24'e çıkmıştır. Diğerlerinin payı ise yüzde 4 iken 1991 yılında yüzde 11'e yükselmiştir (Kazgan, 1997: 129).

Kar maksimizasyonu noktasında düşünüldüğünde, tüm dünyanın pazar ve üretim yeri olarak algılanması hali, oldukça anlamlı bir yere oturmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki, kar maksimizasyonu amacına dönük olarak girişimcinin pazar genişletmeyi tüm dünya bağlamında hedeflemesi, -her ne kadar aynı biçim ve yöntemde olmasa da- sadece günümüzde değil, aynı zamanda geçmişte de geçerli olmuştur. Özellikle 18.

yüzyılın sonu ve 19.yüzyıl içerisinde de hammadde ve pazar bağlamında bu hedef (dünyanın hammadde ve pazar yeri olarak görülmesi ve bu yönde etkinlik gösterme) büyük ölçüde uygulanabilirliğe sahip olmuştur. Ancak modern anlamda küreselleşme ve küreselleşme süreci, sadece girişim faktörünün hedeflerini gerçekleştirmesi amacının bir yansıması değil (bu zaten vardır); aynı zamanda bununla birlikte, esas olarak bir dizi etmenlerin etkenliliğinde ortaya çıkan bir sonuç ve sonrasında da etkileyen bir süreç olsa gerektir. Bu nedenle günümüzün küreselleşmesinin ortaya çıkışı ve gelişiminde etken olarak yer alan etmenlerin açıklanması ihtiyacı vardır.

1. KÜRESEL EKONOMİ ve ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

Modern anlamda küreselleşmeyi doğuran etmenlerden (tarihsel süreçteki etkinliği ile belki de küreselleşmede miladı belirleme noktasında) başta geleni, yukarıda da belirtildiği üzere, çok uluslu şirketlerdir. Çok uluslu şirketlerin gelişimi ile (zaman içerisinde) ulusal ölçek hesaplamaları yerini uluslararası ölçek hesaplamalarına bırakmıştır. Çokuluslu şirketlerin gelişim sürecinde, sadece gelişmiş ülkelere bir yayılım ile karşılaşılma, aynı zamanda gelişmiş ülkelerden geliştirmekte olan ülkelere doğru da bir yabancı sermaye girişi ve bu yabancı sermayenin de çokuluslu karakteri yüksek düzeyde olmuştur (Camilleri, 1983: 212 vd). Özellikle 1960-1980 zaman aralığında, geliştirmekte olan ülkelerin, uyguladıkları sanayileşme politikalarıyla birlikte, çok uluslu şirket olarak tanımlanabilecek bu yabancı sermayeyi çekebilmek için önemi mevzuat v.d.düzenlemelerine yöneldikleri görülmüştür.

Bu ülkelerin yabancı sermaye olarak çok uluslu şirketlere dönük “çağrı”larının (teşviklerinin; örneğin koruma da bir bakıma bu şirketler için bu ülkelere yönelişte bir teşvik anlamına gelmiştir) nedenleri arasında, kuşkusuz kaynak kıtlığı sorununun varlığında, bu ülkelerin ekonomik büyümelerini hızlandırabilme arzusu önemli bir belirleyici olmuştur. Bir bakıma, bu ülkeler çokuluslu şirketler yatırımlarına teşvikler vererek kaynak açıklarını karşılamayı da hedeflemişlerdir. Yine, geliştirmekte olan bu ekonomiler, çokuluslu şirketler yatırımları ile (bu yatırımlarda, sermaye dışındaki kullanılan diğer faktörlerin önemli bir kısmının -işgücü, hammadde gibi- ilgili ülke orijinli olduğu çerçevede) istihdam ve de ayrıca, döviz temini için ihracat sorununu da çözebilmeyi hedeflemişlerdir. Özellikle ödemeler dengesinde dış ticaret dengesizliği (genişletilmiş boyutuyla cari işlemler dengesizliği) sorunları çeken bu ekonomilerde, bir yanda çokuluslu yabancı sermaye girişi sayesinde ödemeler dengesinde döviz pozisyonunda bir rahatlama sağlanması; diğer tarafta bu yabancı sermayenin üretime geçmesi ile birlikte, daha önce ithal edilen malları yerli üretim faktörlerini de

kullanarak üretir hale geldiğinde, ithalat yerine, üretir ve hatta ihraç eder hale gelmeleri beklenmiştir.

Aslında tarihsel süreçte tabii ki, bugünün çokuluslu şirketleri büyük ölçüde önce ulusal bir şirket konumunda olmuşlar ve zaman içerisinde çok uluslu şirket konumuna ulaşmışlardır. Bu kuruluşlar birden fazla ülkede üretim-satış gerçekleştiren kuruluş olma özelliklerini zaman içerisinde artırırlarken; bu noktada, artık bu firmalar, çok-ülkeli, çok-uluslu firma konumuna geçmişlerdir. Bu firmalar üretim, pazarlama planlarını yaparken, sadece kaynak ülkeleri bağlamında değil, üretimde buldukları ve pazarlama gerçekleştirdikleri ülkeler bağlamında bütçe ve planlama yapar hale gelmişlerdir. Bir tarih vermek gerekirse, denilebilir ki, çokuluslu bu şirketler için 1960'lar başlangıç yılları ise, 1970'ler dönüşümün gerçekleştiği ikinci zaman aralığıdır. Gerçekten de çokuluslu şirketlerin 1970 sonrasında gelişimleri baş döndürücü olmuştur. Örneğin A.B.D. kökenli çokuluslu şirketlere ait A.B.D. dışındaki yavru şirketlerinin satışları itibariyle değerlendirildiğinde, bu gelişim rahatlıkla görülebilir. Petrol şokunun yarattığı fiyat artışları arındırıldığında, çokuluslu şirketlerin 1970'lerde ortaya koydukları ciro artışı bu şirketlerin ön plana geçişini de anlatmıştır. Öyle ki, 1966-1973 döneminde çok uluslu şirketlerin satışların ortalama büyüme hızı yüzde 15.6 iken, A.B.D.'de malların toplam satışlarının artış oranının yüzde 7.1 olduğu düşünülürse, nisbi olarak çokuluslu şirketlerin etkinliğinde artış düzeyi anlaşılabilir (Yıldırım, 1979: 75-76).

1960'lı yıllar reel sermaye hareketlerinin artma eğilimine girdiği zaman aralığı olmuştur. Örneğin 1960 sonrasında A.B.D. şirketleri kaynaklı direkt net sermaye çıkışları 1960 sonrasında artış eğiliminde olmuştur. 1961 yılında doğrudan net sermaye çıkışı 1.599 milyon dolar iken, bu rakam yüzde 107 artış ile 1965 yılında 3.307 milyon dolara yükselmiştir. Burada dağıtılmayan karları da hesaba katmak gerekir. Bu noktada bakıldığında, dağıtılmayan karların tutarı 1.054 milyon dolar iken, bu rakam 1965 yılında 1.525 milyon dolara çıkmıştır. Nitekim 1965 yılı itibariyle, A.B.D. kökenli sermayenin dünyanın çeşitli bölgelerine yaptığı doğrudan sermaye tutarları Latin Amerika için 9.371 milyon dolar iken, Uzakdoğu'ya dönük yatırımları 2.021 milyon dolar, Yakındoğu'ya dönük yatırımları 1.590 milyon dolar, Okyanusya'ya dönük yatırımlar 1.811 milyon dolar, Afrika'ya dönük yatırımlar 1.904 milyon dolardır. Gelişmiş ülkelere dönük yatırımlar ise 3.322 milyon dolar düzeyindedir. Yabancı sermaye yatırımlarındaki bu yönelişler zaman içerisinde artan trendde olmuştur. A.B.D. tarafından gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan sermaye yatırımları ise artış içerisinde olmuştur. A.B.D. kaynaklı toplam doğrudan yatırım düzeyi 1962'de toplam 34.664 milyon dolar iken, gelişmekte olan ülkelere dönük yatırım ise 12.897 milyon dolar olmuştur. 1965 yılına gelindiğinde toplam A.B.D. şirket yatırı-

rımları 49.217 milyon dolara yükselirken, bu rakamın 16.697 milyon doları geliştirmekte olan ülkelere yönelmiştir (Kayra, 1970: 98-99).

1970’li yıllarda çokuluslu şirketlerin önemli bir kısmı (yüzde 50’sine yakın bir kısmı) tek bir ülke olarak A.B.D. kökenli idi. 1966 yılı itibariyle toplam 97.8 milyar A.B.D. dolarlık satış gerçekleştiren bu şirketler, 1973 yılına gelindiğinde 291.4 milyar dolarlık satış gerçekleştirir duruma gelmişlerdir. 1974 yılında petrol fiyatlarında artışın mal fiyatlarını yükselttiği ortamda bu satışlar A.B.D. doları bazında 437.7 milyar dolara çıkmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda da bu şirketlerin satışlarında artış devam etmiştir ki, bu noktada petrol fiyatlarının ciro artışı etkisinin ötesinde, bir satış hacim gelişmesinin olduğunu göstermiştir. 1975 yılı itibariyle bu satışlar 463.1 milyar dolar ve 1976 yılı itibariyle de 514.7 milyar dolar olmuştur. Satış hacminde bu gelişme ile satışların ortalama büyüme hızı 1966-1973 yılları içerisinde yüzde 15.6 olurken, petrol şokunun fiyatları artırdığı 1973-1974 döneminde daha yüksek düzeyli bir artış söz konusu olmuş ve ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 50.2’ye yükselmiştir. 1974-1975 yılları arasında satış büyümesi yıllık ortalama yüzde 5.8 artarken, 1975-1976 yılları arasında ise artış yüzde 11.1 olarak gerçekleşmiştir (Yıldırım, 1979: 75-76/90-91).

Dünya ekonomisinde, 1970’li yıllar, sadece çokuluslu şirketler bağlamında değil, aslında bir çok açıdan önemli sayılabilecek değişimleri ortaya koyan bir zaman aralığıdır. Her şeyden önce 1960’lı yıllara göre, 1970’li yıllar A.B.D.’nin Vietnam savaşı ve soğuk savaşa dönük etkinliklerinin de arttığı ortamda, dış harcamalarının arttığı yıllardır. 1971 yılında A.B.D. ekonomisinde dış ticaret açığı ortaya çıkarken, finansal piyasalarda ise döviz-altın arasında bağlantı da azalmıştır. Aynı zamanda bu yıllarda ABD sanayiinin uluslar arası rekabet kabiliyeti de zayıflamıştır. Örneğin A.B.D. sanayiinin sınai ihracattaki payı, (Batı) Almanya’nın öne geçtiği 1957-1970 tarihleri arasında yüzde 28.7’den yüzde 18.9’a düşmüştür. Aynı dönemde Japonya’nın yüzde 5.5 olan ihracatı ise iki katına çıkmıştır. Buna ilaveten A.B.D. ekonomisi, 1960’ların ikinci yarısında Vietnam savaşının da etkilediği hızlı bir enflasyon dönemi yaşamıştır (Itoh, 1983: 159).

Bu yıllarda sadece A.B.D. ekonomisi değil, aynı zamanda Bretton Woods sistemi de bir çöküş içerisinde olmuştur. 1971’de A.B.D. yönetimi doların altına çevrilebilirliğine son vermiştir (Itoh, 1983: 152). Öyle ki, 1973 yılına gelindiğinde ülkeler paralarını dalgalanmaya bırakırlarken, resmen Bretton Woods dönemini de kapatmışlardır (Itoh, 1983: 152-154; Kazgan, 1997: 67-68). Dünya ekonomilerinde petrole bağımlı ve petrol ithalatçısı ülkelere başlayarak tüm dünya ekonomisini saran Petrol Şoku’nun da gündeme geldiği ortamda, dünya ekonomisi “stagflasyon” ortamına girmiştir. Petrol krizinin başladığı süreçte, gelişmiş ülkelerin ve özellikle

A.B.D.'nin ortaya koyduğu iktisaden toparlanma çabaları daha sonraki on yılların da nüvelerini ortaya koymuştur. Öyle ki, yaşanan kriz ortamında ortaya çıkan iktisadi zorluklarla mücadele etmek durumunda kalan A.B.D. ve diğer gelişmiş ülkeler ekonomilerini yeniden reorganize etmeye yönelirken, bu sayede küreselleşmenin de öncülleri arasında yer alan liberalleşme ve teknoloji geliştirme noktasında gelişmelere de kapı aralamışlardır.

2. TEKNOLOJİK GELİŞME ve KÜRESEL EKONOMİ

Yukarıda da belirtildiği üzere, çokuluslu işletme girişimciliği modern küreselleşmenin oluşumunda önemli ve temel bir yere sahiptir. Ancak modern küreselleşmeyi tek başına çokuluslu işletme girişimciliğine bağlamak da yetersizdir. Özellikle, burada 1970'lerin sonuna doğru, ortaya konan yüksek oranlı araştırma ve geliştirme etkinliğinin bir sonucu olarak, bilgisayarlarda işlemcilerin kullanılabilir hale gelmesi üzerinde durmak gerekir. Çünkü üretimi yeniden organize etme ve biçimlendirme ve toplumsal ve ekonomik dönüşümü gerçekleştirme noktasında, 1980-2000 zaman aralığında "bir araç olarak" bilgisayarın yadsınamaz bir etkinliği olmuştur.

Aslında bilgisayarların ekonomik hayatta sunduğu imkanlar sadece bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Örneğin 1800'lerin küreselleşme sürecinde, sermaye hareketleri reel bir mal konumunda olan (altın standardı) altına dayalı iken, günümüz dünyasının küreselleşme sürecinde ise bilgisayar ve bilgisayara dayalı diğer donanımlar sayesinde, doğrudan doğruya "elektronik kaydi para"ya ve bunların nominal değişim hareketlerine dayalı hale gelmiştir (Yeldan, 2000: 35)¹. Açıkta ki, bilgisayara dayalı iletişim ağının desteğinde uluslararası finansal sistemin gelişmişliğinin aracılık ettiği elektronik kaydi para, ekonomik işlemlerin "hız" ve "hacimi" üzerinde etkileyici bir faktör olarak yer almıştır. Bu ise dünya düzleminde ekonomik ilişkilerin daha öncesine göre genişlemesini desteklemiştir. Oysa 1800'lerin dünya ekonomik düzlemi açısından düşünüldüğünde, sorun sadece dünya düzleminden hammaddeleri temin etmek ve bunları dönüştürerek yeniden satış sürecine sunmak ve bu noktada altın-para olarak ticaret aktivitesi gerçekleştirmektir. Oysa, artık günümüz dünya ekonomisinde, üretim-tüketim ve parasal (finansal) işlemler bilgisayara dayalı olarak gerçekleşmekte ve hatta alım-satım hesaplar arasında elektronik transfer ile gerçekleştirilmektedir. Yaşanan teknolojik gelişimin sonucunda, bilgisayar olgusu ve kullanımı önemli düzeylere ulaşırken, ortaya çıkan gelişme bilginin sayısal-

¹ Kendisi bir mal olan altının aksine her hangi bir mala bağıllığı olmayan nominal paranın (ve hatta elektronik para anlamında, kaydi bir varlığın) varlığı, riskin büyümesini ve büyüyen risk ortamında da spekülatif hareketleri desteklemek durumundadır (Yeldan, 2000: 35).

laşmasının da yolunu açmıştır. Bilgi sayısallaşırken, aslında tüm alanlarda da -tıp alanından kültüre ve eğitime, ekonomik ve finansal alanlardan medya-tv yayıncılığına ve diğer alanlara- devrim anlamında bir yayılma ve gelişmeye de yol açmıştır.

Yaşanan bu yaygınlaşma ile birlikte ise, yeryüzünün bir yerindeki birey diğer tarafındaki birey ile çok daha rahat; sınırlamasız; düşük maliyetli ve daha hızlı iletişime geçer hale gelmiştir. Bu durum aslında sonuçta, bir yanda sınırlamasızlık anlamına gelirken, diğer yanda daha fazla kontrol edebilirlik anlamına da gelmiştir. Bu durum ise sonuçta, her "şey" in (objenin) sayısallaştığı ve sayılabildiği ortamda; aslında yeryüzünün bir köy ortamı da denilen konuma gidişini ifade etmiştir. Sonuçta, bir köy mantığı içerisinde bilgi sahipliği ayrımında yeryüzünün aktif unsurları birbiri ile hızlı, daha az sınırlamasız ve daha düşük maliyetler ile ilişkiye geçebilir ve çözümlenebilir hale gelmiştir. Sadece yeryüzündeki maddi-ekonomik değerlerin tespit edilebilmesi değil; aynı zamanda insan biyo-genetiği ve diğer canlılar biyo-genetiğinde ortaya konan çalışmalar bu gelişmenin bir örneğidir. En basit haliyle, milyonlarca gen hücresinin haritasının ve böylelikle detayının çıkarılabilir olması bilgisayar ve buna bağlı teknolojik gelişmelerin vardığı düzeyi ortaya koyar durumdadır. Gerçekten de bilgisayar işlemcisinin keşfi ile teknolojik gelişmeler hız kazanırken, bu gelişmeler ise maddi düzlemde toplumsal düzleme bir çok alanda değişimi ortaya çıkarmıştır. Süreç içerisinde iletişim modern görünüme kavuşurken, üretim, ticaret, bilgi, kültür ağı dünya bağlamında ve daha hızlı değerlendirilebilir hale gelmiştir. Ortaya çıkan bu yeni düzlem ile birlikte, bilginin önemliliği artarken, artık bilgiler doğrudan ekonomik etkinlikte "online" kullanılabilir hale gelmiş ve bilginin yönetilebilir olduğu ortamda, aslında dünya düzleminde ülkeler bilgiyi yönetemeyen (üretmeyen) ve yönetebilen (üretebilen) ekonomiler olarak da ayrılma sürecine girmişlerdir.

1970'li yıllar çok uluslu şirketlerin geliştiği ve etkinliğinin arttığı yılları ifade etmiştir. 1970'lerin sonu ve 1980'ler ile birlikte liberal söylemlerin artmıştır. İktisadi ve hukuksal düzlemde liberalleşme ortaya çıkarken, bu gelişme finansal sermayenin önündeki hukuksal engellerin ortadan kalkmasını doğurmuştur. Finansal sermaye üzerindeki finansal sınırlılıklardan kurtulurken, özellikle 1980'lerin sonları ve 1990'lar ile bilgisayar ve haberleşme teknolojisinin gelişiminin sağladığı imkanlar ile çok büyük ölçüde akışkanlık (mobilité) kazanmışlardır.

3. LİBERALLEŞME ve FİNANSAL SERMAYE ETKİNLİĞİNDE ARTIŞ

Küreselleşmeyi doğuran diğer bir unsur ise özellikle dünya 1974 petrol krizinin ardından gelen stagflasyon krizi sürecinde yükselmeye

başlayan liberal eğilimler (ve liberal eğilimlerin doğmasına neden olan ekonomik koşullar) olsa gerektir. Özellikle, 1970'lerin ortalarından itibaren başlayan ve 1980'lerin başında belirgin olarak kendisini hissettiren A.B.D.'de serbestleşme (deregülasyon) düzenlemeleri (Fry, 1995: 155-156)² ile somutlaşan bu liberalleşme eğilimleri zaman içerisinde GATT ve diğer etkinliklerin bir sonucu olarak, bir yanda ülkelerin kendi içlerinde daha az müdahale ve daha fazla serbestlik anlamına gelirken, diğer yanda ülkeler arasında da daha az kısıt ve daha fazla serbest etkinlik anlamına gelmiştir (Itoh, 1983: 163-164)³. Bu ise süreç içerisinde merkez olarak da addedilebilecek, gelişmiş ülkelerden başlayarak ve ardından çevre ülkeler olarak da tanımlanabilecek gelişmekte olan ülkelere sıçrayarak dünya üzerinde iktisadi düzlemde liberal açılımları gündeme getirmiştir.

Bu eğilim özellikle Uruguay Roundu çerçevesinde belirlenen GATT görüşmeleri ile iyice belirginleşmiştir (Kazgan, 1997: 93-94)⁴. Çünkü imzalanan bu anlaşma ile anlaşmayı imzalayan ülkeler uluslararası ticareti serbestleştirme konusunda dış ticaretin liberalleşmesine dönük bir çok düzenlemeyi zaman içerisinde gerçekleştirmeyi kabul etmişlerdir. Ticarete liberasyonu bütün dünya düzleminde ekonomik bir norm olarak egemen kılmayı amaçlayan ve GATT müzakerelerine taraf ülkelerin onayı ile 31.12.1994 tarihinde yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (W.T.O.) Kuruluş Anlaşması ve eklerinin (Uruguay Turu Nihai Senedi) küreselleşme düzleminin hukuksal çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Türkiye'nin de 26.01.1995 tarihinde 4067 sayılı yasa ile onayladığı bu anlaşma, 1986 Eylül'ünde Uruguay'da, Punta del Este'de görüşmelerine başlanan ve 1994 yılında sonuçlandırılan "Uruguay Turu Nihai Senedi" olup, bu senet, anti-damping, ticarete teknik engeller ve koruma tedbirleri gibi konularda çok taraflı ilke ve kuralları getirmekte; anlaşmazlıkların çözümü içinde etkin mekanizmalar oluşturmaktadır. Uruguay Nihai Senedine göre, ülkelerin mal ticaretinde zaman içerisinde gümrük tarifelerini indirmesi öngörüldükçe, tarımda ihracat sübvansiyonları ve iç destek seviyelerinin aşağıya çekilmesi, bir geçiş döneminden sonra dokuma ve hazır giyimde kota uygulamalarının

² Özellikle 1980'lerin başında A.B.D.'de ortaya çıkan deregülasyon etkinlikleri sonrasında reel negatif faiz oranlarından yüksek düzeylere ulaşan bir faiz artışı yaşanmıştır (Fry, 1995: 155-156).

³ Zaten 1970'li yıllara bakıldığında, 1960'lardan başlayarak 1970'lerin ortaları ile birlikte bunalıma giren dünya ekonomisi, bu politikaların ilham aldığı Keynesyen politikaları da geri plana atarken, bunların yerine yavaş yavaş neo-liberal öğretiyi de öne çıkarmıştır (Bu konuda bkz, Itoh, a.g.m.: 163-164).

⁴ Diğer taraftan, 1993 yılında imzalanan A.B.D., Meksika ve Kanada'nın yer aldığı NAFTA ile gelen bölgesel serbest ticaret ve sermaye hareketleri Anlaşmasını bölgesel bir anlaşma olarak ve de 1993'de imzalanan Avrupa Birliğine geçişi ifade eden Maastricht Anlaşması'nı da burada saymak gerekir (Ayrıntılı bilgi için bkz., Kazgan, 1997: 93-94).

kaldırılması ve hizmet sektörlerinin pazara giriş imkanlarının artırılması hedeflenmiştir (Göker, 2000: 39).

Küreselleşmede dördüncü belirleyici unsur ise yine özellikle bilgisayar teknolojisinin doğurduğu “hızlı hareket edebilirliğinin” yansıması olan ve büyük ölçüde liberalleşme hareketlerinden beslenen finansal sermaye etkinliği ve finansal sermayenin yüksek düzeylere ulaşan mobilitesi olsa gerektir. 1800’lerde mevcut olan küresel düzlem ile karşılaştırıldığında, 1800’lerde hakim faktör, reel sermaye-girişim hareketi olup, bunun da doğrudan üretim ile ilişkili olduğu görülür. Oysa, günümüzün küreselleşmesinden bahsedildiğinde, reel sermayeden ziyade (reel sermaye etkinliği de vardır) finansal sermayenin etkinliğinin daha fazla olduğu görülür. Ve finansal sermaye de doğası ve teknolojik imkanlar gereği, aşırı akışkandır (Yenal, 2000: 36)⁵. Finansal sermayenin aşırı-akışkan (hipermobil) olması ve gelişim düzeyi, dünya ekonomisinde günlük döviz işlemlerinin, 1980’de 80 milyon A.B.D. doları sınırında iken, 1995’de 1.26 trilyon dolara yükselmesinden anlaşılabilir. Bu döviz işlem (ticaret) hacminin dünya ticaretine oranı ise 70:1 iken, 10:1’e yükselmiştir (Weisbrot, 2001).

1980’li yıllarda liberal ekonomi ideolojisi reel gelişmelerin de desteğinde güçlenirken, bu güçlenme sadece ekonomik düzlemde geçerli olmamış; hukuksal ve diğer toplumsal alanlarda da kendisini ortaya koymuştur. Bir yanda ekonomiler dışa açılırken, diğer yanda Keynesyen tam istihdam anlayışı da geri plana düşmüştür. Bu ise sonuçta, işsizliğin de geri dönüşü anlamına gelmiştir (Mishra, 1999: 20-21)⁶. İktisat politikalarında ortaya çıkan değişim ilgili ülkelerin para politikalarında da farklılaşmayı getirmiştir (Mishra: 6). Bu değişim sürecinde ise sermaye ve onun girişim faktörünün bir yanda gücü artarken, diğer yanda likidite düzleminde bulunduğu ülkeye de bağımlılığı azalmıştır. Gerçekleştirilen bu liberal içerikli düzenlemeler ile birlikte, daha öncesinde malların ve malların üretimi ile ilişki sermaye ve onun girişimi etkinliğine, finansal varlıkların ve finansal varlıkların girişim etkinliği –zaman içerisinde güçlenen bir biçimde eklenmiştir. Açıktır ki, malların dolaşımına göre sermayenin dolaşımı daha hızlıdır. Finansal piyasaların küreselleşmesi ise karlılık potansiyelini artırdığı çerçevede bu alanda faaliyet gösteren yatırımcıları/faktör sahiplerini daha fazla hareketli olmaya teşvik etmiştir (Tanzi, 2000: 186).

⁵ Finans kapitalin akışkanlığı noktasında, dışa açık, küresel eklemlenme içindeki bir ülkede bir etki olarak, ülkelerin stratejik yatırım ve ticaret hedeflerini içeren bağımsız bir kalkınma stratejisinin izleme olanağı da azalır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yenal, 2000: 36).

⁶ R. Mishra, 1970’lerin sonuna doğru dünyanın, monetarizm-işsizlik ve neocor-poratizm-tam istihdam arasında bir seçim yapmak durumunda kaldığını ileri sürer (Mishra, 1999: 20).

Çokuluslu şirketleşme ile başlayan küreselleşme sürecinde, 1980'ler sonrasında (ikinci aşamada) finansal sermaye serbestleşir ve güçlenirken, 1990'lı yıllarda ciddi bir reel üretim fazlası ve "aşırı-rekabet hali"nin ortaya çıkmıştır. Böylesine bir ortamda, reel üretimin karlılığına göre, finansal sermayenin daha fazla kar vaad ettiği ortamda, reel sermaye de bir kısım işletme-içi fonlar ile doğrudan doğruya artan ölçüde finansal yatırımlara yönelmiştir. Örneğin Güneydoğu Asya ülkelerine 1990'da Asya'nın 4 Kaplanına ve Filipinlere açılmış dış kredi toplamı 150 milyar dolar iken, 1997'de 390 milyar dolara yükselmiştir. Ancak giriş yapan bu paranın önemli bir kısmı kısa vadeli olup, genelde bu kısa vadeli borçlar toplam borçların yüzde 60'ına yükselmiştir (Weisbrot, 2001). Kısa vadeli borçlanmanın riskli boyutlara yükseldiği ortamda, finansal piyasalarda başlayan bir hareketlenme ile Güneydoğu Asya ülkelerinde ciddi bir kriz hali ile karşı karşıya kalınmıştır. Finansal sermayenin aşırı-spekülatif akışkanlığının olumsuzlukları sadece Güneydoğu Asya ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda kendisini diğer ülkelerde de (örneğin Meksika'da 1994-1995 krizinde (Mishkin, 1997: 521)) göstermiştir⁷.

Daha öncesinde, özellikle içe dönük yapılaşma içerisinde, iktisat politikalarını rahatlıkla ve subjektif belirleyen ülkelerin, dışa açık yapılanma içerisinde, finansal sermayenin mevcut yüksek akışkanlık düzeyinde iken, yine iktisat politikalarını rahatlıkla ve subjektif olarak belirleyebilmeleri ise mümkün olamamıştır⁸ (Kazgan, 1997: 136). Ancak, 1980 sonrasında liberalleşme yönelişi ağırlık kazanırken, yurt sakinlerinin dışarı serbestçe sermaye transfer edip, yabancı varlık kalemlerini tutabilir, yurt sakini olmayanlar da aynı şekilde, iç mali piyasalardan borçlanabilir ve yurt içerisinde sakinler yabancı paralar cinsinden bütün işlemlerini yapabilir hale gelmişlerdir (Kazgan, 1997: 36). Mali serbestleşme denilen bu ortam, kaynak ihtiyacı

⁷ Kısa vadeli sermaye hareketlerinin dünya ekonomisi üzerinde yaratabileceği olumsuzluklar üzere J. Tobin tarafından bu etkinliklerin vergilendirilmesi (Tobin Vergisi) gereği üzerinde durulmuştur (Kısa vadeli sermaye hareketleri ve olumsuzlukları konusunda bkz., Tobin, 1989: 489-490 vd.).

⁸ 1970'li yıllarda, yurt sakinlerinin dış piyasadan serbestçe borçlanmaları ve yurt sakini olmayanların da serbestçe borçlanması ve yurt sakini olmayanların serbestçe iç mali piyasalarda plasman yapabilmesi, yani içeri doğru her iki kaynaktan sermaye girişinde sınırlamaların denetimin kaldırılması etkinliği söz konusu olmuştur (Akyüz'den zikreden Kazgan, 1997: 136). Bu gelişmede dikkat edilirse, içten dışa, sermaye hareketlerinin (borç ödemeleri v.d. hariç) kontrol altında tutulması söz konusudur. Bu boyutuyla, kaynak girişinin serbestiyetinin ardında, ekonomilerin dış finansman ihtiyaçlarını karşılayabilme yatar ve içten dışa sermaye transferinin kontrol altında tutulabildiği durumda, krizlerin daha ziyade "sermaye kaçıışı" olmadığından, ülkenin bu dıştan içe gelen (özellikle dış borçlanma) sermayenin getirilerinin ve geri ödemelerinin üretimin bu ödemelere karşılık gelemediği (ihracat dövizlerinin bu ödemeleri ve dolayısıyla ithalatı finanse edemediği) ortamda gündeme geleceği söylenebilir.

duyan gelişmekte olan bir kısım ülkeler için büyük ölçüde daha fazla dış kaynaklara yönelme anlamına gelmiştir. Oysa kaynakları etkin yönetebilme ve kaynak-harcama dengesine bağlı kalma yerine, daha fazla dış kaynaklara başvurma, bazı ülkeler için gelir artışı-faiz maliyeti uyumsuzluğunda zaman içerisinde kaynak-harcama dengesizliğinin daha da büyümesine neden olabilmektedir⁹. Özellikle küresel ekonomi koşullarında artan dış borçlanma, borçlanmanın vade özelliğine bağlı olarak bu ülkelerin krize girmelerinde bir etken olarak yer almıştır¹⁰.

Küreselleşme sürecinde, zaman içerisinde özellikle 1990'larla birlikte, gelişmekte olan ülkelere doğru borçlanma ve portföy hareketleri olarak sermaye hareketlerinin arttığı görülür. Portföy sermaye hareketi olarak Endonezya, Şili, Brezilya, Arjantin, Meksika ve Türkiye gibi ülkelerde 1978-1983'ler arasında da bir hareketliliğin görülmüş; daha sonraki yıllarda bir durağanlaşma yaşanmış; fakat ardından tekrar 1990'larla birlikte, 1978-1983 döneminin üzerinde bir hareketlenme/yöneliş ortaya çıkmıştır (Şentürk, 2000: 26-27). Bu durum diğer ülkelerde de gözlenen bir durum olmuştur. Örneğin, Asya ülkeleri itibarıyla bakıldığında, 1983-1989 arası net portföy yatırımı 10 milyar dolar iken, 1990-1994 yılları arasında 63 milyar TL'ye yükselmiştir. Türkiye'de ise aynı dönem için bu yatırımların tutarı 8 milyar dolar düzeyindedir (Şentürk, 2000: 26-27). Bir bakıma, dünya ekonomisi küreselleşirken, finansal sermaye hareketlerinde de daha öncesine göre belirgin bir artış gözlenmiştir. Sermaye hareketlerinin arttığı ortamlarda ülkelerde ortaya çıkan kriz ortamları ise spekülasyon hareketleri daha da güçlendirmiştir. Bu durum sadece gelişmekte olan ekonomilerde geçerli

⁹ Liberalizasyon-kısa vadeli sermaye etkinlikleri ve kriz ilişkisine dair ayrıntılı bilgi için bkz., Ajayi, S. Ibi, "Macroeconomic Approach to External Debt: The Case of Nigeria", (İçinde) "External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa", I.M.F. Pub., Washington, 2000); Ayogu, M.D; Emenuga, C.; Soludo, C.C., "Nigeria", (İçinde) "Financial Reform in Developing Countries", IDRC, (Ottawa, 1998); Balkan, E.M. ve Yeldan, A.E., "Turkey", Ed. Fanelli, J.M. ve Medhora, R., "Financial Reform in Developing Countries", IDRC, (Ottawa, 1998); Calvo, G.A., "The Unforgiving "Market" and the Tequilazo", (İçinde), "Financial Reform in Developing Countries", IDRC, (Ottawa, 1998); Choueiri, N. ve Kaminsky, C, "Has the Nature of Crises Changed? A Quarter Century of Currency Crises in Argentina", "IMF Working Paper", (November 1999), www.imf.org/, /pdf, (10.07.2002).

¹⁰ Ancak, belirtmek gerekir ki, küresel ekonomi koşullarında yer almakla birlikte, kısa vadeli sermaye hareketlerinin yüksek akışkanlığını (ve olası olumsuz etkilerini) azaltabilmek için bazı ülkelerde sınırlamalara gidilmesi de söz konusu olmuştur. Örneğin, Asya'da 1997'de finansal kriz sırasında para birimi spekülasyonların hücumuna uğrayan ve bu olaylardan sonra I.M.F.'nin "Ringgit" in değerinin serbest dalgalanmaya bırakılıp, ulusal para biriminin değer kaybı ile mücadele için 7 Eylül 2000'de sermaye giriş ve çıkışlarına bir dizi denetimler getirilmiştir. Böylece, ülkeden sermaye kaçışının önlenip Ringgit'in değerinin korunmasına çalışılmıştır. Bu tür farklı yaklaşımlar sadece Malezya'da olmuştur (Weisbrot; Baker; Naimani ve Neta (2001)).

olmamış; 1992-1993 yıllarında Almanya'nın da içinde bulunduğu A.B. ülkelerinde de gündeme gelmiştir.

Aslında 1990'lı yıllarda güçlenen küresel ekonomi olgusunun belirleyicileri arasında yer almasa da, etkileyici bir faktör olarak Sovyetler Birliği'nin önderliğinde kendisini gösteren sosyalist sistemde yaşanan çöküşü de burada saymak gerekir. Çokuluslu şirket girişimciliğinin ve finansal sermaye etkinliğinin kar maksimizasyonunu dünya düzleminde algılaması, bilgisayar-teknoloji gelişmelerinin bunu kolaylaştırması, liberal hukuki açılımların ise küresel ekonominin oluşumunu desteklemesi, onların küresel ekonominin oluşumunda bir faktör olarak yer almasını doğurmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ise küreselleşmeye hız kazandırmıştır. Şu bir gerçektir ki esas olarak maddi zeminden beslenen ve reel etkenlerin yönlendiği küreselleşme olgusu, aslında Sovyetler Birliği yıkılmasa idi, Sovyetler Birliği'ne rağmen de varlık kazanacaktı. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sosyalist sistemin siyasal egemenliğini kaybetmesi; küresel güçlere daha fazla hareket alanı kazandırmıştır. Bunun sonucunda ise -iki kutuplu dünya ekonomisi ve buna bağlı politik riskler azalırken-küreselleşme hız kazanmış ve küresel ekonomi boyutuyla hacim genişlemesi ortaya çıkabilmiştir.

SONUÇ

1970'li yıllarda belirgin olarak kendini gösteren çok uluslu şirketlerin gelişimini, 1980'li yıllarda iktisadi ve hukuki düzlemde liberalleşme etkinlikleri izlemiştir. Özellikle teknolojik gelişme ve özel olarak da bilgisayar teknolojisi alanında ortaya çıkan gelişmelerin etkisinde, finansal sermaye etkinliklerinin ve küresel iletişimin artması söz konusu olmuştur. Liberal açılımların güç kazanmasının en temel görüntüsü, Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından ortaya çıkan 1973 Petrol Krizine karşı arayışların bir sonucu olarak A.B.D.'den başlayarak diğer ülkelere sırayet eden "serbestleşme" (deregülasyon)/liberalleşme düzenlemeleri (ve bu noktadaki yönelişler) olmuştur. Buradan gelen ivme ile reel sermayeye göre finansal sermayenin zaman içerisinde gerek hacim ve gerekse hareketlilik itibarıyla daha öncesine göre yüksek düzeylere çıkması söz konusu olmuştur. Bu zaman aralığında (1970'lerin sonuna doğru) büyük ölçüde eş-anlı olarak teknolojik gelişmeler de hız kazanmıştır. Teknolojik gelişmelerin ve teknolojik gelişmelerin bilgiyi biriktirici ve çoğaltıcı yansımaları) sonuçta küresel ekonomik düzlemde önemli değişimlere imkan sağlamıştır. Ancak, ortaya çıkan bu değişim süreci büyük ölçüde gelişmiş ekonomilerde geçerli olmuştur. Gelişmekte olan ekonomilerin ise mevcut yapısal sorunlarının varlığında, gelişmiş ekonomi koşullarına sahip oldukları söylenemez. Bu gelişmişlik farkları nedeniyle de bu ülkelerin küreselleşme sürecinde

ülkeden ülkeye değişen düzeyde sorunlar ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ajayi, S. Ibi, (2000), "Macroeconomic Approach to External Debt: The Case of Nigeria", (İçinde) "External Debt and Capital Flight in Sub-Saharan Africa", I.M.F. Pub., Washington.
- Ayogu, M.D.; Emenuga, C.; Soludo, C.C., (1998), "Nigeria", (İçinde) "Financial Reform in Developing Countries", IDRC, Ottawa.
- Balkan, E.M. ve Yeldan, A.E., (1998), "Turkey", Ed. Fanelli, J.M. ve Medhora, R., "Financial Reform in Developing Countries", IDRC, Ottawa.
- Barnet, Richard J. ve Cavanagh, J., (1995), Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Camilleri, J., (1983), "Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişmiş Siyasal Aygıt", Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar, Belge Yay., İstanbul.
- Calvo, G.A., (1998), "The Unforgiving "Market" and the Tequilazo", (İçinde), Financial Reform in Developing Countries, IDRC, Ottawa.
- Choueiri, N. ve Kaminsky, C., "Has the Nature of Crises Changed? A Quarter Century of Currency Crises in Argentina", "IMF Working Paper", (November 1999), www.imf.org, /pdf, (10.07.2002).
- Fry, M.J., (1995), Money, Interest and Banking in Economic Development, The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Göker, A., (2000), "Uruguay Turu Nihai Senesinde Sübvansiyonlar Konusu", *İktisat Dergisi*, Sayı: 406, Ekim.
- Itoh, M., (1983), "Dünya Kapitalizminin Enflasyonel Bunalımı," Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar, Belge Yay., İstanbul.
- Kayra, C., (1970), Dış Finansman Teknikleri, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Enstitüsü Yayın No: 46, İstanbul.
- Kazgan, G., (1997), Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Mishra, R., (1999), Globalization and the Welfare State, Edward Elgar Pub., Massachusetts.
- Mishkin, F.S., (1997), The Economics of Money, Banking and Financial Markets, Addison-Wesley, Massachusetts.
- Şentürk, N., (2000), "90'lı yıllarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Neler Oldu?" *İktisat Dergisi*, Eylül, Sayı: 405.
- Tanzi, V., (2000), Policies, Institutions and Dark Side of Economics, Edwar Elgar Pub., Massachusetts.
- Tobin, J., (1989), "A Proposal for International Monetary Reform", Essays in Economics, Theory and Policy, The MIT Press, Third Printing, Cambridge.

- Weisbrot, M., “Globalization for Whom?”, CEPR, Center for Economic and Policy Research, (www.cepr.com.2001).
- Weisbrot, M., Baker, D., Naimani, R. ve Neta, G., “Growth May be Good for the Poor...” CEPR, Center for Economic and Policy Research, (www.cepr.com.2001).
- Yeldan, E., (2000), “Kapitalizmin Son İki Küreselleşme Evresi Üzerine Gözlemler”, *İktisat Dergisi*, Ekim, Sayı: 406.
- Yıldırım, N., (1979), Kapitalizmin Gelişim Sürecinde Yeni Aşama, Uluslararası Şirketler, Cem Yayınevi, İstanbul.